

Ніна Лебідь

НАРОДНОПІСЕННА ОСНОВА УКРАЇНСЬКОМОВНИХ ПОЕЗІЙ ЄВГЕНА ГРЕБІНКИ

Пісні для Малоросії – все: і поезія, і історія, і батьківська могила...

М. В. Гоголь

Вона [пісня], як і наша доля, виростала на чорному хлібі історії.

М. П. Стельмах

У першій половині XIX століття в українській літературі точилася боротьба між класицизмом та бурлеском, з одного боку, та романтизмом – із другого. Необхідність подолати бурлеск у змалюванні українського національного характеру усвідомив і Євген Гребінка. У рецензії на другу книжку “Малороссийских повестей” Г. Квітки-Основ’яненка він писав: “...Стоит прочесть “Историю Малороссии”, вникнуть в характеры её героев, прислушаться к её песням, чтобы убедиться, что народ с таким железным характером, с такими глубокими чувствами может и не смеяться” [1, с. 473]. Підтвердженням цієї тези є романтична лірика Є. Гребінки, написана українською мовою, де автор висловив душевні переживання особистості, зобразив характер українського народу, який здатний на глибокі й ніжні інтимні почуття. Українськомовні твори Є. Гребінки навіть через десятиліття по їх з’яві викликали серед літературних критиків абсолютно протилежні думки: тоді як В. Белінський їх не просто критикував, а шельмував (і це зрозуміло, бо, за його логікою, української мови, а отже, й української літератури немає і не може бути), П. Куліш, В. Лесевич, Д. Дорошенко, Олена Пчілка радо вітали й однозначно позитивно відгукувалися про них. Приміром, Олена Пчілка в статті “Євген Гребінка і його час” (Рідний край. – 1912. – Число 2, 3, 4, 5) стверджує, що твори, писані українською мовою (зокрема й Гребінчині), мали величезне значення для збереження та примноження рідної культури, літератури й мови: “...дивну силу мали ті одиниці українські книжечки! Се був той живий струмочок весняної води, що точився десь там під сподом, проміж тяжким завалом сніговим” (Рідний край. – 1912. – Число 2. – С. 4–5).

Неабияку роль у поетичному таланті Є. Гребінки, за словами Олени Пчілки, зіграли М. Максимович та А. Метлинський, бо саме вони наворачтали людей до української пісні, розкривали її чаруючу красу й силу. А про вірш “Човен” авторка статті пише, що він “може бути положений поміж перлами поезій, хоч <...> і не закрашений дуже публіцистичною барвою...” (Рідний край. – 1912. – Число 5. – С. 14), як окремі байки.

Предметом нашої уваги в цій статті є вплив народної пісні на українськомовні вірші Є. Гребінки (“Човен”, “Українська мелодія”, “Надпись к рисунку К. С. А. Г-НОЙ”, “Маруся”).

Видатні вітчизняні письменники завжди зверталися до фольклору як до життєдайного джерела. Народна пісня була першоосновою творчості Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, І. Манжури, А. Глібова, Є. Гребінки. Питання впливу фольклору на поезію висвітлювали у своїх розвідках М. Бернштейн, І. Березовський, А. Каспрук, М. Сайко та інші літературознавці й фольклористи.

У віршах Є. Гребінки, як і в українських народних піснях, виразно виокремлюється кілька значних тематичних груп, серед яких особливе місце займають три – роздуми про життя, доля жінок, інтимна лірика.

Є. Гребінка володів щасливим даром знаходити точні назви для своїх творів. І тут йому також не раз ставав у пригоді фольклор, оскільки і в назвах поезій зустрічаються слова, пов’язані з піснею, з усталеними народними образами-символами, – “Човен”, “Українська мелодія”, “Маруся”. Гребінка досить рідко виносить у заголовок перший рядок, спеціально знаходячи для кожного вірша лаконічну назву – одне-два слова; до того ж назви віршів найчастіше одразу дають уявлення про їх тематику.

Поезія Є. Гребінки глибоко соціальна, у ній особливо чітко відчувається зв'язок із народними соціально-побутовими піснями. Автор інколи наводить цілі рядки з пісні:

*Чорнобровий козаченько, як їхав на Дін,
Обіщався вернутися... [2, с. 43]*

Образи баладних пісень про кохання, їх сюжетні перипетії, ритміка, тужливий і водночас лагідний настрій лягли в основу таких поезій, як “Українська мелодія”, “Надпись к рисунку К. С. А. Г-НОЙ”, “Маруся”. Так, у поезії “Надпись к рисунку К. С. А. Г-НОЙ” митець із сумом і співчуттям розповідає про долю дівчини-сироти, яка залишилася сама-самісінька з маленьким братиком на руках:

*Батько вмер давно у неї, матері нема...,
Тільки в хаті брат маленький да вона сама,
Більш ні племені, ні роду –
все чужі кругом! [2, с. 42].*

Та зі своєю гіркою долею героїня змиралася, однак не хоче втратити останню надію на щастя – кохання:

*Тільки не об тім сумує дівка під вікном:
Тута, край вікна, прощався, цілувався він,
Чорнобровий козаченько... [2, с. 42–43].*

Як уже зазначалося вище, до народнопоетичних символів зверталися в першій половині ХІХ століття М. Цертелєв та М. Максимович, намагаючись розкрити специфіку української народної пісні, її високу емоційність, що певною мірою завдячує образам-символам. Початок наукового вивчення народної символіки поклав відомий історик і етнограф М. Костомаров. Він розглядає джерела виникнення й утворення символіки та естетично-емоційне значення найбільш поширених символічних образів рослин і тварин в українських народних піснях. Думки, висловлені М. Костомаровим, розвивали далі видатні філологи М. Сумцов і певною мірою О. Потєбня та О. Веселовський.

“У сучасній філології зацікавленість символікою зростає у зв'язку з посиленням інтересом до поезики та художньої стилістики, хоч поки що народнопоетична (а разом – і народнопісенна) символіка як художній засіб вивчена недостатньо” [3, с. 21].

В усній народній творчості зустрічаються символічні образи рослин, птахів, тварин, атмосферних явищ, небесних світил, речей побуту, людської зовнішності, дій, барв та чисел. Розглянемо їх детальніше на прикладі віршів Є. Гребінки, написаних українською мовою. Найчастіше символічного значення набувають образи рослин. Це, зокрема, образи квітів у степу, що уособлюють щасливе, безжурне життя (“Маруся”):

*У садку пташки щебечуть,
По степену цвітуть квітки [2, с. 43].*

Особливу роль у символіці відіграють птахи – одна з давніх груп символічних образів фольклору. В українській народній пісні пташкою прилітає до батьків дочка, яку нещасливо видали заміж на чужину. Улюбленим мотивом є також кування зозулі, що символізує плач матері, жінки чи милої. У Є. Гребінки образом-символом материнської туги є горлиця: “Я, дочку пустивши, мовляв, на поталу, стогнать під землею, як горлиця, стану” [2, с. 42].

“Атмосферні явища набули символічного значення внаслідок того, що вони мають певний вплив на людину” [2, с. 23]. У вірші Гребінки “Човен” читаємо: “Як темная нічка, насупились хмари”, “І буйнії вітри по морю шумлять” [2, с. 41].

В українській пісні часто зустрічаються символи-позначення дії (ламати калину, поїти коня, в'янути, шуміти тощо). У поезіях Є. Гребінки надibuємо: “заграло, запінилось синєє море”, “наступились хмари”, “вітри... шумлять” (“Човен”), “і пустий простягсь далеко перед нею шлях” (“Надпись к рисунку К. С. А. Г-НОЙ”).

Вивчення народнопоетичної символіки довгий час обмежувалося фольклором і не доходило до розгляду її у творчості письменників. “Особливість символів пов'язана з їхньою семантикою, а саме з її місткістю, яка більша проти звичайних назв уже завдяки наявності речовинно-матеріального та художнього змісту” [2, с. 28]. Наприклад, про символіку людської зовнішності написано чимало. У народній пісні антропологічні ознаки є символами краси (чорні брови, карі очі, білі руки), дівоцтва (довга коса) або навіть лиха, зла (руде волосся). Визначальну роль у цих образах відіграє епітет. Епітетальні сполучення *карі очі, чорні брови* та похідні від них *кароокій, білолиций, чорнобровий* підкреслюють якусь особливу красу:

*Тута, край вікна, прощався, цілувався він,
Чорнобровий козаченько, як їхав на Дін
[2, с. 43].*

Для народних пісень характерна пильна увага до деталей. Це ж спостерігаємо і в розглянутих поезіях Є. Гребінки. Так, за допомогою точних, вагомих деталей поет характеризує тяжку долю сироти (вірші “Надпись к рисунку К. С. А. Г-НОЙ”, “Українська мелодія”):

*Заквітчалася дівчина, стала край вікна.
Два бог празник. Людям празник,
а вона одна [2, с. 42];
А в світі якеє життя сироті?
І горе, і нужду терпітимеш ти [2, с. 42].*

У численних народних піснях високо підноситься справжнє глибоке почуття, яке не може примиритися з холодними грошовими розрахунками. В одній із пісень дівчина говорить своєму коханому:

*Нащо мені багатство, нащо мені гроші,
Ти мені, милий, і без них хороший.*

Становище дівчини-героїні вірша Є. Гребінки "Українська мелодія" значно ускладнюється тим, що почуття до коханого в її серці поєднане з любов'ю і повагою до старої матері, яка натерпілася горя й хоче видати дочку за багатого:

*Хіба ж ти не бачиш, яка я стара?
Мені в домовину лягати пора.
Як очі закрию, що буде з тобою?
Останешся, доню, одна сиротою! [2, с. 43].*

Від побутових пісень прийшли в українськомовні поезії Євгена Гребінки такі цікаві мотиви та образи ("Українська мелодія"):

*Ні, мамо, не можна нелюба любити!
Нещасная доля із нелюбом жити.
Ох, тяжко, ох, важко з ним річ
розмовляти!
Хай краще я буду весь вік дівовати!;
О мамо, голубко, не плач, не ридай.
Готуй рушники і хустки вишивай.
Нехай за нелюбом я щастя утрачу;
Ти будеш весела, одна я заплачу! [2, с. 42].*

"Із багатовіковою практикою фольклорного слововживання, що стала традицією, пов'язана канонізація функціонально-стилістичних і семантичних відтінків народнопоетичного (народнопісенного) слова. Вона виявляється передусім у таких граматико-стилістичних категоріях, як постійне означення (постійний епітет) і постійна обставина" [3, с. 69].

У наведених далі прикладах із поезій Є. Гребінки означуюче й означуване слова постійно настільки зростаються, що утворюють своєрідні "фольклорні фразеологізми" [3, с. 69]: "світ білий", "синєє море", "буйнії вітри", "чорнії гори", "темная нічка", "лютеє горе" ("Човен"); "нещасная доля" ("Українська мелодія"); "широкий шлях" ("Надпись к рисунку К. С. А. Г-НОЙ"); "мати старая" ("Маруся"). А ось постійні обставини, що увиразнюють місце й час подій, про які йдеться: "на волі", "у море" ("Човен"); "на могили" ("Українська мелодія"); "край вікна", "на широкий шлях", "на Дін" ("Надпись к рисунку К. С. А. Г-НОЙ"); "на грици", "на довітках", "на улиці", "до світа", "у садку", "по степу" ("Маруся").

Є. Гребінка слідує традиціям народної пісні й у використанні семантично протилежних слів у суміжних реченнях. Порівняймо:

*Серце ние та болить,
В грудях важко; плачеш, плачеш...
Божий світ не веселить!..*

*У садку пташки щебечуть,
По степу цвітуть квітки [2, с. 43].*

У стилі народнопісенної лексики в аналізованих віршах поета можна виділити кілька синонімічних рядів, а саме: "заграло, заінилося" (море), "бурхнув, ниряє, покотив, качається, поплив" (човен) ("Човен"); "і горе, і нужду", "не плач, не ридай" ("Українська мелодія"); "ні племені, ні роду", "прощався, цілювався" ("Надпись к рисунку К. С. А. Г-НОЙ"); "ниє, болить" (серце) ("Маруся").

Стилістична виразність народнопісенних слів посилюється, коли вони виступають у пестливо-зменшувальних формах, що надають текстам виняткової теплоти, ніжності й задушевності. Саме в такий спосіб Є. Гребінка у своїх українських поезіях створює емоційний колорит та експресивність: "о мамо, голубко", "маленьким братом Йвасем" [2, с. 42], "козаченько", "як сумує дівчинонька, серденько моє!", "кинь лихом об землю та будь веселенька", "і думає дочка, схилившись до неньки" [2, с. 43] (творення іменників та прикметників за допомогою пестливо-зменшувальних суфіксів).

Народна пісня широко використовує питальні речення, нерідко виносячи в них головну думку твору, наприклад: "А де ж, милий, твоя щира правда?", "Ой нащо ти, дочко, Гриця погубила?", "Ой синчику, мій одинчику, коли в гостоньки прийдеши?". Питальні речення характерні також і для поезій Є. Гребінки, вони сповнені запитань, проіннятих турботою про своїх героїв:

*Ох жаль мені човна, ох, жаль мого серця!
Чого він під бурю поплив?;
Де ж човен дівався, де плавне мій милий?;
Як човнові море, для мене світ білий
Ізмалку здавався страшним;
Да як заховатся? ("Човен");
Хіба ж ти не бачиш, яка я стара?;
Як очі закрию, що буде з тобою?;
А в світі якеє життя сироті?*

*(“Українська мелодія”);
Як сумує дівчинонька, серденько моє!..;
Де мій милий? Що він робить? Де він
забаривсь?
(“Надпись к рисунку К. С. А. Г-НОЙ”);*

*І думає дочка, схилившись до неньки:
“Чом досі мене ще ніхто не кохав?”
(“Маруся”).*

Порівняння, такі характерні для українських народних пісень, часто зустрічаються й у віршах Є. Гребінки. Простежимо це на при-

кладі поезії “Човен”: “*І хвиля гуляє, мов чорнії гори*”, “*Як темная нічка, насунулись хмари*”, “*В тих хмарах, мов голос з небесної кафи, / За зроном громи гуркотять*” [2, с. 41].

Удало використовує літератор, знову-таки йдучи за народною піснею (згадаймо хоч би балади), звукопис. Алітерація в поета ніколи не нав’язлива, але вона завжди непомітно, не заважаючи загальному сприйманню тексту, а навпаки, підсилюючи його звучання, служить усе тій же меті – рельєфніше, правдивіше змалювати події.

Дуже доречно, приміром, алітерацію знаходимо в тому ж таки вірші “Човен”:

*І буйнії вітри по морю шумлять,
І хвиля гуляє, мов чорнії гори
одна за другою біжать* [2, с. 41];
*І, може, недоля і лютеє горе
Пограються з човном моїм* [2, с. 41].

“Краса народної пісні включає такі складові, як висока ідейність, змістовність, типовість образів і картин, структурно-композиційна довершеність, ритмічність, мелодійність мови, семантична вагомість та стилістична виразність” [3, с. 66]. Саме цей скарб народу дбайливо переписав у свої твори Є. Гребінка, зберігши тим самим його для нащадків.

Мова українських поезій Є. Гребінки барвиста, виразна. Інколи автор цілком свідомо вводив у свої твори рідкісні слова, які зустрічав у народних піснях, цим самим зберігши їх, зафіксувавши в літературі: “*плавле*” (“...де плавле мій милий?”) [2, с. 42], “*лучче*”, “*квилить*” [2, с. 42].

Є. Гребінка досконало знав пісню, захоплювався нею, а тому й використовував її особливості у власних творах, зокрема українських поезіях, які з повним правом можна вважати народними.

Література

1. Гребінка, Є. П. Малороссийские повести, рассказываемые Грицком Основьяненком [Текст] / Є. П. Гребінка // Твори: у 3 т. – К.: Наук. думка, 1981. – Т. 3. – 704 с.
2. Гребінка, Євген. Вибране [Текст] / Євген Гребінка. – К.: Муз. Україна, 1977. – 223 с.
3. Дима, Г. М. Народнопоетична символіка та її використання у творчості письменників [Текст] / Г. М. Дима // Українська мова і література в школі. – 1973. – № 5. – С. 20–29.
4. Чабаненко, В. А. Народнописенне слово як засіб естетичного виховання учнів на уроках мови [Текст] / В. А. Чабаненко // Українська мова і література в школі. – 1976. – № 11. – С. 96–73.